

СПЕЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 376.011.3–051–047.22

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.4-2.22>

М. С. Омельченко

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри спеціальної педагогіки та інклюзії
Донбаський державний педагогічний університет

МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ СВІДОМОСТІ КОРЕКЦІЙНОГО ПЕДАГОГА

У науковій статті представлено структуру, процесуально-технологічні особливості, об'єктивні та суб'єктивні чинники професійної діяльності корекційного педагога; вказано на її вплив на механізми розвитку професійної свідомості. Автор розглядає особистість корекційного педагога з позиції становища як суб'єкта, так і об'єкта корекційно-педагогічної діяльності; визначає детермінанти становлення професіоналізму фахівця; обґрунтовує доцільність аналізу професійної свідомості через взаємозв'язки індивідуальних, особистісних і діяльнісних характеристик особистості. У межах психологічної концепції у статті наводиться структурно-часова організація особистісного простору педагога як цілісної, багаторівневої, функціонально-динамічної системи. Водночас увага акцентується на індивідній, особистісній і професійній зонах розвитку професійної свідомості корекційного педагога: їхніх внутрішніх джерелах, умовах, механізмах і рушійних силах. У ролі системотворчого в цілісному процесі формування, становлення, розвитку й вдосконалення професійної свідомості корекційного педагога визначено особистісний конструкт «Я-професіонал-корекційний педагог». Саме фактор усвідомленості особистості себе як професіонала, порівняння «реального Я» з «ідеальним Я», «Я-партнер», «Я-педагог», «Я-професіонал», «Я-непрофесіонал», на думку автора, варто розглядати як такий, що забезпечує цілісний розвиток людини як багаторівневої, функціонально-динамічної системи протягом усього життєвого та професійного шляху, поєднуючи всі її суттєві проєкції, сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених ліній розвитку в нову часову суттєву реальність – самореалізацію у професії. В індивідній сфері розвитку професійної свідомості корекційного педагога визначено стан нервової системи й силу здоров'я. Розвиток оптимального рівня професійної свідомості, зокрема, здатності свідоме керувати власними зонами розвитку, визначено як один з етапів самовдосконалення корекційного педагога не лише як фахівця, але й як особистості загалом.

Ключові слова: корекційний педагог, професійна діяльність, професійна свідомість, професіоналізм.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку українського суспільства набуває характеру швидкої зміни технологій, що, у свою чергу, зумовлює формування нової освітньої парадигми. Успішність реалізації безперервної освіти визначається тим, наскільки суб'єкти освітнього процесу будуть здатні до здійснення активної діяльності, ухвалення креативних і нестандартних рішень, прояву ініціативи та професійної майстерності в реалізації положень Нової української школи. Однією із ключових фігур на тлі інноваційних освітніх процесів постає корекційний педагог, головна професійна мета якого полягає в забезпеченні соціальної адаптації і соціалізації дітей з особливими освітніми потребами в суспільстві.

Щоб відповідати сучасним професійним вимогам, корекційні педагоги повинні приділяти увагу самоосвіті, саморозвитку своїх професійних здібностей, самовихованню і самовдосконаленню своїх професійних умінь та навичок. Проблема професійного розвитку і саморозвитку прямо

пов'язана з розвитком професійної свідомості особистості, який, у свою чергу, являє собою детермінанту ефективності професійної діяльності корекційного педагога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування і розвитку професійної свідомості педагогів висвітлено в дослідженнях Є. Ісаєва, Є. Клімова, С. Косарецького, А. Маркової, В. Слободчикова, R. Cruess, J. Boudreau, S. Hamstra, Y. Steinert та ін. У працях учених професійну свідомість прийнято розглядати поруч із діяльністю та спільнотою, як складову компоненту професіоналізму людини (О. Ангеловський, О. Гульбс, Н. Гусякова, А. Лузаков, В. Цвик та ін.). Акцент на об'єктивації професійної свідомості у професійній діяльності неодноразово ставили закордонні й вітчизняні вчені (О. Ангеловський, А. Деркач, О. Єлдишова, Є. Ісаєв, N. Herbert, D. Super та ін.), визначаючи структуру даного утворення. Однак, незважаючи на достатнє представлення даного феномену у психологічних дослідженнях, дотепер

немає однозначності як у визначенні структури професійної свідомості корекційного педагога, так і в розробленні механізмів її розвитку. Отже, актуальність висвітленої у статті проблеми зумовлено недостатнім обґрунтуванням шляхів розвитку оптимального рівня професійної свідомості корекційного педагога та підвищення потреби освітньої практики в компетентних фахівцях.

Мета статті полягає у представленні й обґрунтуванні механізмів професійної свідомості корекційного педагога.

Виклад основного матеріалу. Механізми розвитку професійної свідомості корекційного педагога розуміємо як сукупність станів і процесів, з яких складається процес професійного розвитку корекційного педагога [6].

Виділення у структурі діяльності педагогів процесу реалізації її цілей і завдань, включення таких моментів, як наявність конкретної мети, визначення змісту й засобів педагогічного впливу, прогнозування результатів свідчать про переведення теоретичного рівня педагогічної роботи на практичний. Визначимо його як процесуально-технологічний. Можливість достатньо об'єктивно виявити та розглянути механізми розвитку професійної свідомості корекційного педагога забезпечуватиметься лише застосуванням рефлексивно-діяльнісного підходу та психологічного принципу взаємодії, єдності особистості, свідомості, діяльності [7].

Корекційний педагог за функціональною спрямованістю своєї діяльності, з одного боку, залежить від соціокультурного середовища, з іншого – його діяльність зумовлена суб'єктивними характеристиками. Детермінантами, які впливають на результати праці, є взаємозалежні та взаємозумовлені об'єктивні та суб'єктивні чинники. До об'єктивних чинників відносимо ті, що спрямовують діяльність корекційного педагога: соціальні відносини, психологічний клімат і рівень розвитку соціокультурного середовища. Суб'єктивні чинники спрямованості діяльності містять смисл, що вкладається суб'єктом у свою діяльність, а також знання суб'єкта про засоби, способи, умови досягнення поставлених цілей. Основним суб'єктивним чинником виступає особистісно-професійний потенціал суб'єкта діяльності [5].

Для розуміння змістовних і специфічних характеристик функцій діяльності корекційного педагога важливі не лише орієнтація в її об'єктивних і суб'єктивних чинниках, що спрямовують дії фахівця, але й виявлення ролі психологічних компонентів цієї діяльності, які формують зовнішню й внутрішню активність суб'єкта. Психологічні аспекти діяльності узгоджуються із суб'єктивними механізмами функціонування та відтворення багатообразних відносин і взаємодій; із суттєвими та специфічними особистісно-профе-

сійними якостями суб'єкта діяльності; із практичними важливими формами й методами, які характеризують індивідуальний стиль діяльності та її ефективність. Реалізація корекційним педагогом функцій діяльності передбачає здатність виконувати певні професійні вимоги, особистісно опановувати свою професійну роль, впливати на суспільні процеси й сприяти їхньому розвитку відповідно до механізмів і засобів їхнього відтворення. Водночас функції діяльності корекційного педагога не залишаються незмінними, вони розвиваються в конкретній суспільно-економічній і освітній ситуації, відповідають статусу суб'єкта, залежать від рівня розвитку політичних, економічних, соціальних та інших умов, у яких протікає діяльність [4].

Корекційний педагог виступає як суб'єктом, так і об'єктом своєї діяльності: він впливає на інших, але водночас і змінює свої мотиви, інтереси, потреби, своє «Я», що впливає, у свою чергу, на спосіб роботи та свідомість. У діяльності корекційного педагога поєднуються два аспекти професіоналізму: професіоналізм особистості та професіоналізм діяльності. Корекційний педагог може вважатися професіоналом лише тоді, коли професійною є його внутрішня і зовнішня діяльність. Саме тому дуже важливо розвивати його професійну свідомість.

Отже, розгляд механізмів розвитку професійної свідомості корекційного педагога необхідно здійснювати через взаємозв'язки його індивідуальних, особистісних і діяльнісних характеристик.

Для характеристики зв'язку навчання та психічного розвитку особистості Л. Виготський увів поняття «зона найближчого розвитку», яка, на його думку, дозволяє визначити можливості й перспективи майбутнього процесу. Згідно з таким поглядом, лише те навчання буде успішним, «яке випереджає». Саме воно і створює зону найближчого розвитку, викликає, збуджує й призводить до руху цілу низку особистісних процесів, які стають внутрішнім надбанням особистості. Між процесами навчання і розвитку встановлюються складні динамічні залежності, які не можна охопити апріорною умозоровою формулою [7].

На нашу думку, особистісний конструкт «Я-професіонал-корекційний педагог» є системотворчим у цілісному процесі формування, становлення, розвитку й удосконалення професійної свідомості корекційного педагога, забезпечує внутрішню єдність особистісної сфери розвитку професійної свідомості. Саме чинник усвідомленості особистістю себе як професіонала, порівняння «реального Я» з «ідеальним Я», «Я-партнер», «Я-педагог», «Я-професіонал», «Я-непрофесіонал» забезпечують цілісний розвиток людини як багаторівневої, функціонально-динамічної системи протягом усього життя.

вого та професійного шляху, поєднуючи всі його суттєві проєкції, сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених ліній розвитку в нову часову суттєву реальність – самореалізацію у професії. Особистісний конструкт «Я-професіонал-корекційний педагог» організовує й оптимізує взаємодію та вплив біологічного, соціального, професійного чинників за параметрами педагогічної діяльності (планування, структурування особистісних, професійних і життєвих цілей, планів, мотивів, дій). Ці параметри істотно впливають на реальні можливості та потенційні резерви психічного розвитку людини як суб'єкта пізнання, діяльності, спілкування. Цей підхід передбачає виявлення, урахування динаміки психофізіологічного розвитку особистості та керування нею, вивчення часового розгорнення процесів формування структурних компонентів свідомості особистості [1].

Виділення особистісної сфери розвитку професійної свідомості корекційного педагога тісно пов'язано з особливостями стадій розвитку особистісного конструкта «Я-професіонал-корекційний педагог» у професійному розвитку. Послідовність фаз розвитку професійної свідомості корекційного педагога становить часову структуру його життєвого шляху, а сукупність взаємозв'язків ліній розвитку становить його просторову структуру [2].

В особистісний конструкт «Я-професіонал-корекційний педагог» входить передусім психологічна культура корекційного педагога. Чинниками оптимізації психологічної культури Т. Селезньовою визначено: здатність до самокерування (саморегуляція поведінки і психічних станів); соціально-психологічна компетентність, до складу якої включені акмеологічна, соціально-комунікативна, аутопсихологічна компетентність; соціально-психологічні взаємозв'язки; професійно-дослідницька, творча діяльність як інформаційно-інтерпелувальна основа проєктно-регулюючої функції психіки та психолого-акмеологічного супроводження процесу розвитку психологічної культури. Окреслені чинники мають різне навантаження у процесі оптимізації психологічної культури та професійної свідомості корекційного педагога. До чинників, які несуть у процесі оптимізації орієнтаційне навантаження, відносять: соціально-педагогічний вплив і професійно-дослідницьку діяльність корекційних педагогів. Психолого-акмеологічне супроводження й оптимізація психологічної культури несуть орієнтаційне й культурно-регулювальне навантаження. Психологічна культура – це інтегративне новоутворення особистості, детерміноване особливостями особистості та діяльності, чинники оптимізації процесу її розвитку також мають суб'єктивно-об'єктивний характер. До суб'єктивних чинників відносять саморегуляцію та соціально-психологічну компетентність фахівців. До об'єктивних належить соціально-педа-

гогічна взаємодія та професійно-дослідницька, творча діяльність. Чинник психолого-акмеологічного супроводження має суб'єктивно-об'єктивний характер [3, с. 163].

До особистісного конструкта «Я-професіонал-корекційний педагог» входять також професійна компетентність; потреба в досягненнях; престиж педагогічної майстерності; досвід і професійні уміння; особистісно-професійні якості; потенціал особистості; високі особистісно-професійні стандарти, прагнення до самореалізації, високі рівні сприйняття, мислення й антиципації; особливості мотивації діяльності (потреба в досягненнях). Формування в особистісній сфері цих компонентів виступає в ролі механізмів розвитку професійної свідомості корекційного педагога.

У розвитку та формуванні оптимального рівня професійної свідомості корекційного педагога значну роль відіграють найважливіші особливості властивостей нервової системи: сила – слабкість нервової системи, які виражаються у ступені витривалості, працездатності нервової системи, її стійкості до різноманітних впливів; рухливість – інертність нервової системи, які характеризуються швидкістю зміни нервових процесів, швидкістю їхнього руху; лабільність – низька лабільність нервової системи, які виражаються у швидкості виникнення та зникнення нервових процесів; динамічність – низька динамічність нервової системи, які відзначаються на швидкості утворення нервових зв'язків; активованість, тобто рівновага процесів збудження й гальмування, за якими оцінюють загальний тонус нервової системи (за високої активованості домінує збудження, за низької – гальмування). Зважаючи на стан нервової системи корекційних педагогів, їхні індивідуальні психофізіологічні особливості, у процесі розвитку професійної свідомості легше знайти диференційований підхід до кожного з них, щоби визначити найбільш ефективний засіб навчання і саморозвитку (М. Акімова, В. Козлова). Корекційний педагог повинен мати чітке уявлення про свої природні особливості, адже властивості нервової системи є передумовами формування професійно-особистісних якостей і розвитку здібностей з урахуванням специфічних вимог.

Для здійснення успішної професійної діяльності корекційний педагог повинен також ретельно стежити за власним здоров'ям. Здоров'я – природний стан організму, який характеризується його врівноваженням із навколишнім середовищем і відсутністю хворобливих чи патологічних змін. Сила здоров'я і довжина професійного шляху корекційного педагога визначаються комплексом біологічних, соціальних і професійних чинників. Критеріями здоров'я є стани повного психофізіологічного, соціального й професійного благополуччя, а не лише

відсутність конкретної хвороби. У спеціальній науковій літературі вживається поняття «ступінь здоров'я». Цей ступінь характеризується якісно і кількісно та визначається адаптаційними можливостями організму щодо умов середовища. Сукупність адаптаційних реакцій організму, які мають загальний захисний характер і виникають як відповідь на суттєві за силою несприятливі чинники – стресори, називають адаптаційним синдромом (Г. Сельє).

Умови діяльності корекційних педагогів, які викликають різні напружені психічні стани під впливом різних стресових чинників, можна віднести до екстремальних. У межах психологічної концепції формування оптимального рівня розвитку професійної свідомості корекційного педагога механізми адаптації можна розглядати як засіб оптимізації цього розвитку, його корекції і вдосконалення. Акцентуація сили здоров'я як чинника й умови розвитку професійної свідомості корекційного педагога сприяє підвищенню захисних властивостей і механізмів як індивіда та суб'єкта діяльності, створює необхідні внутрішні умови, які випереджають патологічні зміни організму, перешкоджає негативним впливам стресових чинників життєдіяльності.

В особистісній, індивідній, професійній сферах розвитку «технологічне» переводить рушійні сили й витоки розвитку на мову конкретних властивостей, станів, якостей, умінь, здібностей, дій. Тобто технологічний спосіб реалізації рушійних сил і витоків індивідного, особистісного, професійного просторів корекційного педагога усуває суперечності між можливим і реальним у процесі розвитку, оскільки можливе в розвитку стає явним, явне – вираженим, виражене – закріпленим [1, с. 229].

Висновки і пропозиції. Свідоме керування корекційним педагогом власними зонами розвитку є одним з етапів його самовдосконалення у процесі життєдіяльності. Технології розвитку пізнання, розуміння, самоактуалізації і самореалізації є для корекційного педагога суттєвими характеристиками його професійного становлення, професіоналізму діяльності та професійного керування освітнім процесом. Отже, до витоків професійного розвитку відносимо потенційні можливості, реальні й адаптаційно-технологічні здібності.

Зміни соціальної ситуації, суспільної свідомості, цінностей і орієнтацій, результатом чого стало проведення реформування сучасної освіти, зумовлюють пошук нових підходів, пов'язаних з удосконаленням освіти з урахуванням усього попереднього досвіду. Водночас велике значення має не лише зміна змісту і технологій освіти, але й реорганізація підготовки й перепідготовки працівників освіти щодо вдосконалення процесу становлення їхнього професійного пізнання, розуміння, отже, професійної свідомості.

Розглянутий механізм розвитку професійної свідомості корекційного педагога зачепив і проблеми структури й опису професіограми корекційних педагогів, які визначають перспективу проблеми механізмів розвитку професійної свідомості.

Література:

1. Ананьев Б. Избранные психологические труды : в 2-х т. Т. 2. Москва : Педагогика, 1980. 288 с.
2. Помиткіна Л. Психологія прийняття особистістю стратегічних життєвих рішень : монографія. Київ : Кафедра, 2013. 381 с.
3. Селезнева Н. Психологическая культура руководителя. *Вестник Красноярского государственного педагогического университета имени В.П. Астафьева*. 2006. С. 160–164.
4. Сидоренко В. Реформування системи підвищення кваліфікації керівників навчальних закладів в умовах реалізації концепції «Нова українська школа». *Керівник нової української школи: світоглядно-професійні орієнтири* : збірник наукових праць / В. Андрущенко та ін. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. С. 148–153.
5. Чайка В. Інтелектуальна культура вчителя як фактор інновацій у педагогічній діяльності : монографія. Тернопіль : ТНПУ, 2014. 307 с.
6. Шевченко Н. Структурно-функціональна модель професійної свідомості практичного психолога. *Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Психологія*. 2005. № 15. Ч. I. С. 185–195.
7. Ярошевский М. Л.С. Выготский: в поисках новой психологии Авт. предисл. Е. Соколова. 2-е изд., доп. Москва : ЛКИ, 2007. 300 с.

Omelchenko M. S. Mechanisms for the development of correctional teacher's professional consciousness

The scientific article presents the structure, procedural and technological features, objective and subjective factors of the professional activity of the correctional teacher; its influence on mechanisms of professional consciousness development is indicated. The author considers the personality of the correctional educator from the position of both the subject and the object of corrective-pedagogical activity; determines the determinants of becoming a specialist professional; substantiates the feasibility of analyzing professional consciousness through the interconnections of individual, personal and activity characteristics of the individual. Within the framework of the psychological concept, the article presents the structural and temporal organization of the teacher's personal space as a whole, multilevel, functional and dynamic system. At the same time, attention is focused on the individual, personal and professional zones of development of professional consciousness of

the correctional teacher: their internal sources, conditions, mechanisms and driving forces. In the role of system-maker in the integral process of formation, formation, development and improvement of the professional consciousness of the correctional educator, the personal construct "I am a professional-correctional educator" is defined. It is the factor of awareness of personality as a professional, comparing the "real self" with the "ideal self", "I-partner", "I-teacher", "I-professional", "I-non-professional", in the author's opinion, should be considered as one that ensures the holistic development of a person as a multilevel, functionally-dynamic system throughout the life and professional path, combining all his essential projections, a set of interconnected and interdependent lines of development into a new temporal essential reality – self-realization in the profession. In the individual sphere the development of the professional consciousness of the correctional educator is determined by the state of the nervous system and the power of health. The development of an optimal level of professional consciousness, in particular, the ability to consciously manage one's own development zones, has been identified as one of the stages of self-improvement of the correctional educator not only as a specialist but also as a person as a whole.

Key words: *correctional teacher, professional activity, professional consciousness, professionalism.*